

Sochaczew, dnia 30 września 2023 r.

Prof. dr hab. Jerzy Poczobut

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Karoliny Sondel-Maciejewskiej

pt. *Klauzula porządku publicznego w prawie prywatnym międzynarodowym Unii Europejskiej,*

napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Andrzeja Mączyńskiego

I. Wybór tematu rozprawy

Klauzula porządku publicznego jest jedną z kluczowych instytucji części ogólnej każdego systemu prawa prywatnego międzynarodowego bez względu na to, czy została w nim wyraźnie uregulowana. Ma ona szczególnie doniosłe znaczenie, ponieważ umożliwia wyjątkowe odstępianie od stosowania przepisów obcego prawa właściwego, jeżeli ich zastosowanie miałyby skutki sprzeczne z porządkiem publicznym państwa sądu.

Tak pojmowaną klauzulę zawierają dotychczas wydane rozporządzenia unijne z zakresu prawa kolizyjnego. Zdominowały one krajowe systemy prawa prywatnego międzynarodowego państw członkowskich Unii Europejskiej, sprowadzając przepisy kolizyjne o proveniencji krajowej do roli uzupełniającej.

Odwoływanie się w unijnych regulacjach klauzuli porządku publicznego do zasad prawa krajowego powoduje niejednolitość rozstrzygnięć wydawanych przez sądy poszczególnych państw. Jednolite stosowanie klauzuli dodatkowo utrudnia istnienie zasad prawnych, które obowiązują ogół państw członkowskich, bowiem komplikuje posługiwanie się tym instrumentem.

Duże znaczenie teoretyczne i praktyczne znaczenie klauzuli porządku publicznego, jej doniosła rola w prawie prywatnym międzynarodowym Unii Europejskiej, dominacja unijnego prawa kolizyjnego nad prawem państw

członkowskich oraz trudności w zapewnieniu jednolitości stosowania jej unijnej wersji zdają się wystarczająco uzasadniać trafność wyboru tematu rozprawy.

Trzeba jednak zauważyć, że w doktrynie polskiej problematyce klauzuli porządku publicznego została poświęcona, opublikowana przed pięciu laty, obszerna rozprawa habilitacyjna Macieja Zachariasiewicza („Klauzula porządku publicznego jako instrument ochrony materialno prawnych interesów i wartości *fori*”, Warszawa 2018, stron 415), która ma fundamentalny charakter i odznacza się wysokim poziomem merytorycznym (miałem przyjemność być przewodniczącym komisji, która tę pracę oceniała). Prof. Zachariasiewicz poddał tam szczegółowej analizie węzłowe zagadnienia tej klauzuli w szerokim ujęciu porównawczym, takie jak pojęcie, funkcje i przesłanki jej stosowania oraz źródła i treść porządku publicznego. W tak szeroko zakrojonym dziele nie mogło zabraknąć rozbudowanych odniesień do prawa Unii Europejskiej, również w zakresie zagadnień omawianych przez Autorkę recenzowanej rozprawy. Dzieło prof. Zachariasiewicza nie powinno jednak stanowić przeszkody dla podjęcia przez Autorkę problematyki określonej w tytule jej rozprawy, z następujących trzech głównych powodów. Po pierwsze, recenzowana rozprawa dotyczy jedynie wycinka bardzo szerokiej problematyki klauzuli porządku publicznego, bo została ograniczona jedynie do prawa unijnego. Po drugie, rozważania zawarte w tej rozprawie są prowadzone z zasadniczo innej perspektywy i stanowią rozwinięcie tylko wybranych zagadnień omówionych przez prof. Zachariasiewicza. I wreszcie po trzecie, w rozprawie uwzględniono aktualny stan piśmiennictwa i orzecznictwa, co pozwoliło na uchwycenie ich tendencji rozwojowych. Dlatego też można wręcz twierdzić, że dzieło prof. Zachariasiewicza wywołało naturalną potrzebę jego rozwinięcia, uszczegółowienia i aktualizacji w zakresie prawa Unii Europejskiej.

II. Struktura rozprawy

Rozprawa liczy 326 stron dosyć drobnego druku i została podzielona na 12 części (rozdziałów?) o różnym charakterze, które można pogrupować na podstawie kryterium spełnianej roli. Części 1-4 stanowią wprowadzenie do podjętej problematyki. Zawierają omówienie ogólnych oraz unijnych pojęć prawa prywatnego międzynarodowego i klauzuli porządku publicznego, a także pojęcia porządku publicznego państwa członkowskiego Unii Europejskiej, krajowego, międzynarodowego i unijnego. Oprócz części 1-3 charakter

wprowadzający ma również część czwarta, poświęcona przesłankom i skutkom zastosowania klauzuli porządku publicznego w unijnym prawie kolizyjnym.

Zasadniczy trzon rozprawy stanowią części 5-9. Poddano tam analizie, w kolejności chronologicznej, regulacje klauzuli porządku publicznego w prawie unijnym dotyczącym zobowiązań pozaumownych i umownych, alimentów, rozvodu i separacji, spadków oraz stosunków majątkowych małżeńskich i partnerskich. Analiza została przeprowadzona w zasadniczo podobnym porządku, jednak z uwzględnieniem zagadnień szczególnych każdej z regulacji, a jej stałym elementem we wszystkich pięciu częściach rozprawy jest omówienie kwestii stosowania tej klauzuli w wymienionych zakresach.

Swoistym, aczkolwiek niekoniecznym uzupełnieniem zasadniczych rozważań, są części 10-11, z których pierwsza została poświęcona relacjom pomiędzy unijnymi klauzulą porządku publicznego a przepisami koniecznego zastosowania, druga zaś szczególnemu zagadnieniu – quasi małżeńskim związkom jedнопłciowym jako kwestii wstępnej przy ustalaniu kręgu osób uprawnionych do alimentów i dziedziczenia w świetle kolizyjnego prawa unijnego oraz podstawowych zasad porządku prawnego RP. Włączenie tych zagadnień do rozprawy należy uznać za znaczącą wartość dodaną ze względu na ich aktualność oraz doniosłe znaczenie teoretyczne i praktyczne.

Zawarte w rozprawie rozważania zamykają uwagi końcowe zamieszczone w części 12, gdzie Autorka dokonała podsumowania przeprowadzonych badań. Tytuł tej części jednoznacznie wskazuje, że zostały one zawężone do zagadnienia przyszłości klauzuli porządku publicznego w prawie prywatnym międzynarodowym Unii Europejskiej. Jednak z analizy jej zawartości wynika, iż dotyczy ona także w równym stopniu stanu obecnego regulacji i stosowania klauzuli.

Uwagę zwraca stosunkowo duża liczba głównych części rozprawy (jest ich aż dwanaście), które chyba pełnią funkcję rozdziałów, chociaż nie zostały tak nazwane przez Autorkę. Tak rozbudowana struktura powinna logicznie i funkcjonalnie skłaniać do ujęcia określonych części w większe grupy, co nadałoby rozprawie lepszą przejrzystość i ułatwiłoby jej lekturę. Podobny walor miałyby wyodrębnienie wniosków na końcu każdej części rozprawy, chociaż często zostały one wplecione w tok wywodów kończących poszczególne jej części. Należy jednak stwierdzić, że wymienione zabiegi nie są bezwzględnie

konieczne, a ich brak nie wpłynął znacząco na spójność i przejrzystość rozprawy.

Prócz tego rozprawa zawiera trzy wykazy: ważniejszych skrótów, wykorzystanej literatury i wybranego orzecznictwa, co w tego rodzaju opracowaniach jest powszechnie przyjmowanym standardem.

Przyjęty przez Autorkę generalny układ rozważań zawartych w rozprawie nie budzi istotnych zastrzeżeń. Układają się one w spójny ciąg logiczny, w którym kolejne omawiane zagadnienia wynikają z poprzednich i stanowią zapowiedź następnych. Schemat ten w pewnym stopniu zakłóca tytuł części 2.3 na s. 45, który jest taki sam jak tytuł całej rozprawy.

Istotnym mankamentem strukturalnym rozprawy jest brak w niej wyodrębnionego wstępu. Z uwagi na to, iż brak ten wpływa głównie na jej merytoryczną ocenę, zostanie on omówiony w następnym punkcie recenzji.

III. Merytoryczna ocena rozprawy

1. Zasadnicza wątpliwość

Zasadnicze wątpliwości co do merytorycznej oceny rozprawy dotyczą nie zamieszczonych w niej rozważań, lecz tego, co zostało w niej strukturalnie pominięte. Rozprawa nie zawiera bowiem wyraźnie wyodrębnionego wstępu lub podobnie nazwanej części, która spełniałaby jego funkcje. We wstępie precyzuje się zwykle przedmiot rozważań, uzasadnia jego wybór, formułuje hipotezę lub tezę badawczą, szkicuje i uzasadnia strukturę rozprawy, wymienia i definiuje stosowane metody badawcze oraz omawia i ocenia wykorzystaną literaturę i orzecznictwo; tak rozumianego wstępu nie zastępuje w szczególności, z uwagi na inną zawartość, część 1 rozprawy zatytułowana „Zagadnienia wstępne”. Zwłaszcza bez sformułowania hipotezy, którą należy zweryfikować, lub tezy, którą zamierza się udowodnić, opracowanie pretendujące do rangi rozprawy naukowej jest ułomne. Nie znaczy to jednak, że wymienione elementy wstępu muszą zostać ujęte w odrębną część rozprawy o takim lub podobnym tytule. Mogą one zostać zlokalizowane w różnych częściach rozprawy i być przedstawione w sposób wyraźny lub nawet dorozumiany, byleby nie zakłócało to logicznego ciągu rozważań i nie naruszało spójności rozprawy. Nie tylko uzasadnienia, ale też doprecyzowania zakresu przedmiotowego rozprawy można doszukiwać się w jej części 1. Zagadnienia wstępne (np. na s. 23 Autorka słusznie wyłączyła zasadniczo z rozważań problematykę klauzuli porządku

publicznego jako podstawy odmowy uznania orzeczenia pochodzącego z innego państwa członkowskiego, ponieważ mimo iż problematyka ta jest ściśle powiązana z prawem kolizyjnym, ale przynależy jednak do odrębnej dziedziny prawa międzynarodowego postępowania cywilnego) oraz części 2 (stronę 62 Autorka poświęciła na wstępne zarysowanie funkcji spełnianej przez klauzulę w unijnym prawie kolizyjnym oraz nakreślenie ram przedmiotowych rozważań). Przyjęta (prawdopodobnie) hipoteza badawcza, co prawda wstępnie zasygnalizowana wyraźnie dopiero na s. 62, zdaje się przewijać nitką przewodnią w całości rozważań Autorki i znajdować ostateczne potwierdzenie w uwagach końcowych. Opis struktury rozprawy zawiera dosyć szczegółowy spis treści oraz fragmenty jej części 1 i 2, zaś omówienie oraz ocenę wykorzystanej literatury i orzecznictwa można próbować wywieść nie tylko z ich wykazów, ale też z rozbudowanych przypisów. Istnieje zatem podstawa do rozstrzygnięcia większości zgłoszonych wątpliwości na korzyść Autorki. Jednak sam fakt nakłonienia przez nią czytelnika do samodzielnego ustalenia rzeczonych kwestii nie może być oceniony pozytywnie, zwłaszcza że stwarza on niepewność co do końcowego rezultatu. Dlatego też rozstrzygnięcie wspomnianych wątpliwości na korzyść Autorki musi znaleźć potwierdzenie na obronie rozprawy.

2. Ocena poziomu rozważań i trafności wniosków

Poza wspomnianymi wyżej wątpliwościami trzeba stwierdzić, że Autorka dokonała nadzwyczaj szczegółowej i wieloaspektowej analizy klauzuli porządku publicznego w prawie prywatnym międzynarodowym Unii Europejskiej, stosując różne metody badawcze i sposoby wykładni. Jej rozprawa, mimo iż została skoncentrowana na wycinku unijnej problematyki kolizyjnej, zawiera też rozważania z dziedziny krajowego prawa kolizyjnego, prawa materialnego prywatnego, procesowego i konstytucyjnego, jak również prawa międzynarodowego publicznego, prawa porównawczego i historii prawa. Swobodne operowanie na tak szeroko zakreślonym polu badawczym byłoby niemożliwe bez dobrego opanowania przez Autorkę podjętej problematyki. Przeprowadzone w rozprawie rozważania odznaczają się dużą wnikliwością, konsekwencją i wysokim poziomem merytorycznym, wnioski zaś sformułowane w poszczególnych częściach i na końcu rozprawy nadają się zasadniczo do akceptacji. Godzi się podkreślić, iż większość tych wniosków jest należycie uargumentowana i ma charakter wyważony.

Doktorantka nie stroniła od prezentowania własnych poglądów również wtedy, gdy kwestionują one dotychczasowe stanowiska doktryny. Na przykład s. 41-42 uznała trafnie - wbrew stanowisku większości doktryny - za wątpliwy charakter klauzuli porządku publicznego jako klauzuli generalnej, ponieważ kieruje ona do zbioru norm prawnych, a nie norm nie mających charakteru prawnego.

Zawarte w rozprawie wnioski należy zaliczyć, ze względu na ich dobry poziom merytoryczny, do dorobku doktryny prawa prywatnego międzynarodowego. Głównym osiągnięciem Autorki jest identyfikacja i analiza tendencji rozwojowych prawa prywatnego międzynarodowego Unii Europejskiej oraz stanowiącej ich konsekwencję - ewolucji funkcji spełnianej przez unijną klauzulę porządku publicznego.

Na pozytywną ocenę zasługują sformułowane w uwagach końcowych rozprawy następujące główne wnioski:

- 1) w ostatnich kilkunastu latach zachodzi proces przekształcania prawa prywatnego międzynarodowego Unii Europejskiej z neutralnego i uniwersalnego sposobu rozstrzygnięcia „kolizji praw” w narzędzie do realizacji politycznych celów;
- 2) unijne prawo prywatne międzynarodowe jest coraz wyraźniej wykorzystywane dla realizacji czterech swobód traktatowych, które są filarem wspólnego rynku, a także zasady wzajemnego uznania, zakazu dyskryminacji oraz zasady ochrony strony słabszej i praw podstawowych;
- 3) ewolucja unijnego prawa kolizyjnego skutkuje zmianą funkcji uregulowanej w nim klauzuli porządku publicznego, ponieważ chroniony przez tę klauzulę porządek publiczny państwa członkowskiego obejmuje obecnie również fundamentalne pisane i niepisane zasady i wartości Unii Europejskiej;
- 4) treść pojęcia porządku publicznego państwa członkowskiego Unii Europejskiej, jako otwartego i blankietowego, podlega ciągłej ewolucji; dlatego należy się spodziewać jej zmian stosownie do rozwoju orzecznictwa i unijnego prawa.

IV. Wybrane aspekty warsztatu naukowego Autorki

W ramach naukowego warsztatu Autorki należy wyróżnić stosowane w rozprawie metody badawcze, dobór i wykorzystanie źródeł, sporządzanie przypisów oraz język prowadzonych rozważań.

1. Metody badawcze

Przyjęty przez Autorkę w rozprawie przedmiot i zakres rozważań przesądził o stosowaniu w niej głównie metody formalno-dogmatycznej, która została wykorzystana do analizy relewantnych źródeł prawa. Uzupełniająco znalazły zastosowanie w rozprawie metoda prawno-porównawcza i metoda historyczno-prawna. Autorka umiejętnie posługiwała się wszystkimi wymienionymi metodami. Na szczególne podkreślenie i wysoką ocenę zasługuje sposób prowadzenia przez nią wywodu naukowego oraz duża umiejętność dokonywania prawidłowej analizy problemów prawnych i orzecznictwa. Autorka dokonała w rozprawie trafnej identyfikacji węzłowych zagadnień a następnie, stosownie do starorzymskiej zasady *nullius in verba*, przeprowadziła ich pogłębioną analizę i na tej podstawie sformułowała wnioski, które zasadniczo nadają się do akceptacji. Wskazać należy także na dobre opanowanie przez nią umiejętności konstruowania twierdzeń uogólniających.

2. Charakterystyka doboru i wykorzystanie źródeł

Autorka zebrała i prawidłowo wykorzystwała liczącą 474 pozycje literaturę przedmiotu w sześciu językach: polskim oraz angielskim, francuskim, hiszpańskim, niemieckim i włoskim. Istotne merytorycznie polskie piśmiennictwo zostało w rozprawie wyczerpująco - z nielicznymi wyjątkami - uwzględnione. Na przykład treść przypisu 35 na s. 16, który zawiera literaturę polską na temat unifikacji prawa kolizyjnego w Ameryce Łacińskiej, wypadałoby uzupełnić o pozycję: „Konwencja o międzynarodowym prawie prywatnym krajów Ameryki Łacińskiej wraz z kodeksem Bustamantego”, Polska Izba Handlu Zagranicznego, Warszawa 1965. Generalnie należy stwierdzić, że literatura przedmiotu została w rozprawie uwzględniona w stopniu ponadprzeciętnym.

Nie budzi zastrzeżeń prawidłowość doboru oraz wykorzystania źródeł prawa. Na szczególnie wysoką ocenę zasługuje dokonana przez Autorkę pogłębiona analiza ewolucji i stanu obecnego orzecznictwa w zakresie tematu rozprawy, która została dokonana przy uwzględnieniu prawie stu trafnie dobranych orzeczeń sądów krajowych oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka,

Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości i Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej.

3. Przypisy

Szczególne znaczenie w warsztacie naukowym Autorki mają przypisy. Jest ich w rozprawie bardzo dużo, bo w sumie 1267, a większość z nich bywa stosunkowo obszerna. Zawierają one nie tylko przywołanie relewantnej literatury i orzecznictwa, ale również teksty przepisów, ich interpretacje i komentarze, a także - z reguły - interesujące refleksje, dygresje i spostrzeżenia. Przypisy o takiej zawartości nie tylko wzbogacają znacząco wywody zawarte w tekście, ale stanowią również dobre uzasadnienie dla przeniesienia niektórych ich elementów do tekstu rozprawy. Zabieg taki zapewniłby większą symetrię pomiędzy rozmiarami tekstu i przypisów, ułatwiając tym samym lepszą percepcję rozprawy, chociaż z drugiej strony mógłby zakłócić spójność wywodu. Wielka liczba przypisów o rozbudowanej treści nie powinna być uznana za wadę rozprawy, ponieważ Autorka umiejętnie wplata je w wywody zawarte w tekście, niwelując w ten sposób przynajmniej w znacznej części zachwianą symetrię między nimi a tekstem. Zresztą takie podejście do formułowania przypisów występuje, chociaż raczej sporadycznie, w światowym piśmiennictwie z zakresu prawa prywatnego międzynarodowego. Jego wybitnym reprezentantem o uznanej renomie jest np. niemiecki profesor Kurt Siehr, który z licznych i rozbudowanych przypisów uczynił „znak firmowy” swoich publikacji.

4. Język

Język rozprawy należy ocenić zasadniczo nie tylko jako poprawny, lecz również komunikatywny i precyzyjny, co nieczęsto idzie w parze. Stosowany przez Autorkę styl wyrażania myśli nawiązuje do dobrych tradycji polskiego języka prawniczego. Konieczną przesłankę dla posługiwania się takim stylem jest dobre opanowanie siatki pojęciowej podjętej problematyki oraz adekwatność stosowanych określeń.

Trzeba jednak zauważyć, że lekturę rozprawy znacznie utrudnia wadliwa interpunkcja. Prawie na każdej jej stronie występują błędy interpunkcyjne, które polegają najczęściej na braku znaku przestankowego, z reguły przecinka, lub – rzadziej – na jego niepotrzebnym użyciu. Występujące w dużej liczbie potknięcia interpunkcyjne nie tylko utrudniają lekturę, ale mogą też zmienić sens przekazywanego komunikatu. Wprawdzie obowiązujące w języku polskim

zasady interpunkcji są dosyć elastyczne i pozwalają na wypracowanie oryginalnego stylu, lecz te z nich, które tworzą kanon, powinny być przestrzegane.

5. Usterki warsztatowe

Występujące w rozprawie potknięcia językowe i dosyć oczywiste błędy pisarskie są stosunkowo nieliczne w porównaniu z innymi pracami doktorskimi. Poniżej wymieniam niektóre z nich (komentarz do nich nie wydaje się konieczny):

- 1) s. 37 – „dziesięciostronnicowy”;
- 2) s. 43 przyp. 170 – ta sama praca prof. Sośniaka została tam powołana dwukrotnie;
- 3) s. 71 – „poddaje w wątpliwość”;
- 4) s. 198 – „mogą się rozwieźć”;
- 5) s. 273 – nieuzasadnione pisane z dużej litery słowa „Rozdział”;
- 6) s. 249 przypis 1065 – brak tam podania strony powołanej publikacji prof. Pilicha.

Wymienione wyżej usterki warsztatowe występują sporadycznie i nie mają wpływu na końcową ocenę rozprawy.

V. Konkluzja

Wyżej zgłoszone uwagi, opinie i oceny uzasadniają końcowe stwierdzenie, że przedstawiona mi do recenzji rozprawa mgr Karoliny Sondel-Maciejewskiej:

- 1) odznacza się dojrzałością i zasługuje na pozytywną ocenę,
- 2) spełnia wymagania określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 1789) i jako taka
- 3) może zostać dopuszczona do publicznej obrony.